

FRIEDRICH PUKSOO PÄEV

Raamatukogud Eesti raamatu hoidjana

23. jaanuaril 2001

Tartu Ülikooli Raamatukogus

Tartu 2001

Kavas

Avasõna

Toomas Liivamägi

Ülevaade F. Puksoo auhinnale esitatud töödest

Urve Tõnnov

Auhinna üleandmine TÜ Raamatukogu ja ERÜ esindus

Ettekanded

Vanema eesti raamatu leidumus raamatukogudes

Tiina Aasmann, Tiiu Reimo

Kolmest haruldasest eesti trükisest Arhiivraamatukogus

Heino Räim

Eestikeelne teaduskirjandus TÜ Raamatukogus

Elna Hansson

Väliseesti kirjandus: miks ja kellele?

Elle Tarik

“Tartu Ülikooli Trükikoda 1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia “ esitlus

Ene-Lille Jaanson

Ettekanded

Sada aastat eestlase raamatukogu

Piret Lotman

Raamatuvarade säilitamise võimalikkusest Eestis

Mari Siiner

Raamatuhoiu mured ja rõõmud

Kersti Jalas

Mitu eksemplari ühte raamatut on vaja?

Peeter Olesk

LÄBIRÄÄKIMISED

MÄLESTUSHETK F. Puksoo kalmul

Ülevaade F. Puksoo auhinnale esitatud töödest

Urve Tõnnov

Igal aastal on Friedrich Puksoo päeva üheks põnevamaks momendiks Puksoo auhinnale esitatud teaduslike tööde konkurss ja võitja väljakuulutamine.

Sel aastal esitati konkursile kaheksa tööd:

Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus esitas väljaande “Nukits 2000”. Seekordne number oli pühendatud Eesti Raamatu Aastale ja käsitles nii eesti lastekirjanduse tänapäeva kui ka ajaloopärandit, lastekirjanduse arengu ajaloolisi tagamaid ja üldistusi.

Tallinna Linnaarhiiv esitas Akadeemilise Raamatukogu, Rahvusraamatukogu ja Tallinna Linnaarhiivi ühisväljaande “Eesti vanimad raamatud Tallinnas” (Tallinn, 2000).

Kogumik ilmus Tallinna raekojas eksponeeritud Tallinna raamatu vanemale ajaloole pühendatud näituse saatetrükisena. Sisaldab kolm uurimust – Jüri Kivimäe, Kaja Telschow' ja Tiiu Reimo sulest – ning eksponaatide kataloogi. Rohkete värvifotodega kataloog vahendab põhjalikke kommentaare kõigi näitusel olnud trükiste ja arhivaalide kohta. Raamat on hinnatav faktitiheduse, ülevaatlikkuse, teadusliku käsitluse ja kujunduse poolest.

Kahjuks ei mahu väljaanne – nagu ka “Nukits 2000” – Puksoo auhinna statuudi alla, mille järgi auhind antakse parima raamatuloo, raamatuteaduse, raamatukogunduse ja bibliograafiaalase töö autorile, mitte väljaandele. Autorid on aga selle väljaande puhul erineva osalusega – kataloogi koostajad ja uurimuslike artiklite autorid.

Tartu Ülikooli Raamatukogu esitas

1) Mare Ranna artiklid “Goethe Weimar Tartus”, avaldatud nii eesti kui ka saksa keeles mainekates väljaannetes “Eesti Goethe-Seltsi aastaraamat. 2. Goethe Tartus” (Tartu, 2000. Lk. 166-193) ja “Triangulum. Germanistisches Jahrbuch für Estland, Lettland und Litauen. Sonderheft: Goethe. 6. Folge “ (Tartu, 1999. S.152-176) /ilmus 2000. a./

2) Niina Vorobjova poolakeelse artikli Gdanski vanatrükistest TÜ Raamatukogus “Dawne druki gdanskie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Tartu (dawnego Dorpatu)”, avaldatud Gdanski juubelikogumikus “Porta aurea: Rosznik 6. Zaktad historii sztuki Uniwersytetu gdanskiego” (Gdansk, 1999. S. 175-186) /ilmus 2000. a./

Eesti Akadeemiline Raamatukogu esitas

1) Tiiu Reimo koostatud “Eesti raamatu kronoloogia” (Tallinn, 2000. 132 lk., ill.), esile tõstes ka T. Reimo 2000. aastal avaldatud artikleid.

“Eesti raamatu kronoloogia” annab faktitiheda ülevaate eesti raamatu 475-aastasest arenguloost. Esmakordselt on objektiivselt kajastatud ka Eesti Vabariigis 1918–1940 ilmunu, okupatsiooni- ja sõja-aastate raamatuolud, väljaspool Eestit ilmunud raamatud ning

taasiseseisvusaja raamatutoodang. Raamatul on oluline teatmeväärtus. Illustreeriv materjal elavdab ettekujutust raamatukunsti arengust Eestis.

Artiklitest tõstkem esile kogumikus “Eesti vanimad raamatud Tallinnas” avaldatud uurimust Trükindus ja kirjastustegevus Tallinnas 17. ja 18. sajandil ja sama teemat teisest aspektist käsitlev Trükiprivileegidest Baltimaadel 17.-18. sajandil, (avaldatud TÜ Raamatukogu 1999.a. aastaraamatus).

2) Endel Annuse koostatud monograafia “Eesti kalendrikirjandus 1720-1900” (Tallinn, 2000. 200 lk., ill.).

Kalendrid ehk tähtraamatud on pikka aega olnud laialdase levikuga rahvaraamatud. Tagasivaates on kalendrid rahva kultuuri ja eluolu usaldatavad peeglid - ütleb autor ise eessõnas. Monograafia annab põhjaliku ülevaate kalendrikirjanduse ajaloost kalendrisarjade ja ajalooperioodide kaupa. Põhjalikult on iseloomustatud eestikeelsete kalendrite väljaandjaid, koostajaid, autoreid; välja selgitatud anonüümsete lisade autoreid, analüüsitud erinevate väljaandjate tõekspidamisi selle kohta, mida peaks kalender sisaldama. Lisatud on teema- ja isikute register, saksakeelne resümee ning hoolega valitud teemakohased illustratsioonid.

ERÜ vanaraamatu toimkond esitas Kaljo-Olev Veskimägi raamatu “Kahte kappi on ühhetassa majas tarvis: leivakappi ja ramatokappi. Eesti raamatukogude ajalugu” (Tallinn, 2000. 480 lk.).

Tegemist on mahuka väljaandega ja pikaajalise uuringuga (autor arendab edasi ja laiendab oma 1963. a. kaitstud kandidaaditööd Eesti raamatukogude arenguloost 19. sajandi algusest aastani 1917. Käesolev väljaanne püüab haarata raamatukogusid Eestis niiöelda aegade algusest kuni Eesti taasiseseisvumiseni, sealjuures kõiki raamatukogutüüpe (raamatukogude nimeregister sisaldab ca 400 nime). Ülesehitus jätab mõneti katkendliku mulje, mistõttu tervikpildi tekkimine Eesti raamatukogudest kannatab.

Eesti Rahvusraamatukogu esitas Piret Lotmani kolmeosalise monograafia “Parlamendiraamatukogust rahvusraamatukoguks”:

1. Eesti Vabariigi Riigiraamatukogu 1918–1940 (Tallinn, 1988. 117 lk.)

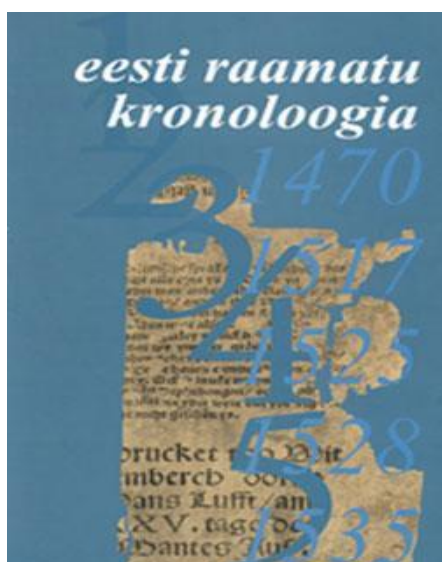
2. Eesti NSV Riiklik Avalik Raamatukogu 1940–1953/Eesti Rahvusraamatukogu (Tallinn, 1993. 116 lk.)

3. F. R. Kreutzwaldi nim. Riiklik Raamatukogu/Eesti Rahvusraamatukogu (Tallinn, 2000. 146 lk.)

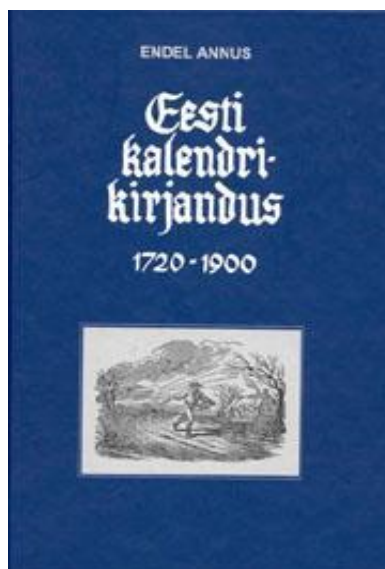
Autor on ära teinud suure töö. Käsitletud on Eesti ühe olulisema raamatukogu, praeguse Rahvusraamatukogu ajalugu, arengust ja rolli Eesti erinevatel ühiskondlik-poliitilistel perioodidel. Õnnestumiste kõrval märkis žürii puudusena ühekülgst allikmaterjalide kasutamisel.

Arvame, et raamatukogurahva väljaanded tähistasid väärikalt Eesti Raamatu Aastat. Žürii koosseisus Krista Aru, Eesti Kirjandusmuuseumi direktor, Ruth Hiie, Eesti Rahvusraamatukogu haruldaste raamatute osakonna vanemraamatukoguhoidja, Kalju Tammaru, Eesti Hoiuraamatukogu peavarahoidja, Urve Tõnnov (pürii esimees), TÜ Raamatukogu teadusosakonna juhataja, Anne Valmas, Eesti Akadeemilise Raamatukogu direktor otsustas üksmeelselt kuulutada F. Puksoo auhinna laureaadiks Tiiu Reimo, Eesti Akadeemilise Raamatukogu baltika osakonna juhataja väljaande "Eesti raamatu kronoloogia" eest ja arvestades tema uurimuslikke artikleid. Auhinna (4000 krooni) on ühiselt välja pannud Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing ja TÜ Raamatukogu. Pürii otsustas avaldada tunnustust Endel Annusele monograafia "Eesti kalendrikirjandus 1720–1900" koostamise eest.

Soovime õnne!

Tiiu Reimo võiduraamat

Tunnustuse pälvinud Endel Annuse monograafia

Vanema eesti raamatu leidumus raamatukogudes

Tiina Aasmann, Tiiu Reimo

Eesti Akadeemiline Raamatukogu

Vahetult enne jõulupühi ilmus Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia esimese osa viimane köide, mis registreerib eestikeelsed raamatud aastatest 1525-1850. Selle perioodi trükiseid on paljude inimeste aastatepikkuse töö tulemusena registreeritud 1245.

Iga sellel perioodil ilmunud eestikeelne raamat on haruldus. Seetõttu püüdsid koostajad võimalikult täpselt kirjeldada kõiki leiduvaid eksemplare. Läbi on vaadatud suuremad raamatukogud, kesksed arhiivid ja muuseumid. Oma andmeid on andnud ka bibliofiilid ja mitmed maakonnamuuseumid. Trükiseid on otsitud Helsingi, Stockholmi, Lundi, Uppsala, Kopenhaageni, Göttingeni, Londoni, Oxfordi, Cambridge'i, Riia ja Peterburi raamatukogudest. Aastatel 1989-1998 hoolikalt kogutud leidumusandmete põhjal ongi valminud alljärgnev ülevaade. Arvesse on võetud ainult originaaleksemplareid, sealhulgas ka defektsed trükised, kuigi nimestikus "Eestikeelne raamat 1525-1850" on registreeritud ka koopiad.

Eesti ajaloo keerdkäikudest tulenevalt võib eesti raamatu esimesi sajandeid hõlmava perioodi jagada aastate lõikes kolmeks: Liivimaa orduriigi ja Rootsi võimu aastad kuni Uue Testamendi ilmuniseni, esimene sajand Vene valitsuse all 1715-1800 ning 19. sajandi esimene pool, 1800-1850. Kaks kolmandikku registreeritud trükistest on ilmunud just nimetatud viimasel perioodil. Keskmise trükiste arv kümne aasta kohta kõikus 17. sajandil 0,4-st 1,4-ni. 18. sajandi teisel poolel hakkas see arv kiiresti tõusma, jõudes sajandi lõpuks keskmiselt 7 trükiseni aastas. Kõige jõudsam oli trükiste arvu kasv 19. sajandi esimesel poolel, jõudes sajandi keskpaigaks kümne aasta keskmisena 27,3 trükiseni aastas. Kõige rohkem ilmus kalendreid, neid on registreeritud 254. Suurte kordustrükkide arvuga olid ka katekismused (152), piibliseletused (121), kiriku lauluraamatud (115) ning jutu- ja lugemisraamatud (91).

Nimestikus registreeritud 1245 raamatust on vaid dokumentidele tuginedes kirjeldatud 139 teost – st need raamatud ei ole meie päevadeni säilinud. Kõigist registreeritud trükistest leidub vanemat eesti raamatut enim Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogus - 988 nimetust, 2675 eksemplari, neist 127 teost ei leidu teistes bibliograafias arvestatud raamatukogudes. Eesti Akadeemilises Raamatukogus leidub 533 nimetust (828 eksemplari), Eesti Rahvusraamatukogus 504 nimetust (1252 eksemplari) ning Tartu Ülikooli Raamatukogus 413 nimetust (533 eksemplari). See näitab, et kavandades eesti trükise säilitamise programmi, tuleb tähelepanu pöörata kõigile nimetatud kogudele.

Väljaspool Eestit on kõige rohkem Eesti trükiseid registreeritud Venemaa Rahvusraamatukogus Peterburis (314 nimetust) ning Helsingi Ülikooli raamatukogus (270 nimetust). See on üsna loomulik, võttes arvesse, et nimetatud raamatukogudel oli Vene

tsaaririigis sundeksemlariõigus. Erakogudes leidub küllalt palju 18. ja 19. sajandi esimese poole trükiseid – 322 nimetust.

Eesti vanema raamatu bibliografeerimine on sellega lõpule jõudnud. Raamatukogude ja ka Eesti riigi ülesanne on olemasolevaid kultuuriväärtusi võimalikult hästi säilitada, et nende üle saaksid uhkust tunda ka järgnevad põlvkonnad.

Kolmest haruldasest eesti trükisest Arhiivraamatukogus

Heino Räim

Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu

Aastail 1525 – 1700 ilmunud trükistest leidub Eestimaal ainult ühes hoiukohas üheksa väljaannet, neist kolm Arhiivraamatukogus. Nende ainuexemplaride seisukorda jälgitakse pidevalt.

Arhiivraamatukogus on iga vanema eesti raamatu esimesed nn. arhiivexemplarid paigutatud stabiilsete säilitustingimustega kelderhoidlatesse. Kasutamiseks on ainuexemplaridest tehtud koopiaid. Originaale restaureeritakse seisundist lähtuvalt.

Ainult Arhiivraamatukogus on olemas 1648. a. ilmunud J. Gutsloff'i eesti keele grammatika, 1688. a. trükitud A. Heidrichi katekismuse seletus tabelina ja 1693. a. välja antud tartukeelne palveraamat. Need kõik on vajanud restaureerimist, katekismuse seletus varem, grammatika ja palveraamat viimastel aastatel.

Jälginud täpsemalt ainult kolme 17. sajandi trükise seisukorda ja teades, et järgnevast, 18. sajandist on Arhiivraamatukogus ainuexemplare - rariteete veel 91, võib tõdeda, et vanema eesti trükise hoidmine on keerukas ja kulukas ülesanne.

Eestikeelne teaduskirjandus Tartu Ülikooli Raamatukogus

Elna Hansson

Tartu Ülikooli Raamatukogu

Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonna töös eestikeelsete raamatutega on paljude teemade hulgas käsitletud ka eestikeelset teaduskirjandust. Kartoteek hõlmas perioodi 1919–1940, kuid täienes seoses ulatusliku raamatunäitusega eestikeelse teaduskirjanduse arengust (1999), kus vaatluse alla võeti ka varasem ajastu.

Kuigi tõelisest eestikeelsest teaduskirjandusest saab rääkida alles seoses Eesti iseseisvusajaga ja rahvuskeelse ülikooliga, mis alustas tegevust 1919. a., ulatuvad esimesed

sammud – teadmiste jagamine maarahvale – 18. sajandisse. Mitmetest teadusaladest saadi esimest teavet kooliõpikutest: esimene matemaatikaõpik 1806, maateadusõpik 1849, füüsikaõpik 1855 jne.

Teadusliku kirjanduse eelastmena kujunes 19. sajandil välja algul eestikeelne rahvavalgustuslik raamat, peamiselt baltisaksa haritlaste sulest. Sammuks edasi eestikeelse populaarteadusliku kirjanduse traditsioonide rajamisel oli O. W. Masingu, F. R. Faehlmanni ja F. R. Kreutzwaldi tegevus.

Eestikeelse kirjasõna loomiseks oli vaja arendada keelt, korraldada kirjaviisi. Suure töö tegi sel alal oma teadusliku ajakirja Beiträge...(1813 – 1832) veergudel J.H. Rosenplänter koos paljude estofiilidest kaastöötajatega.

Eestikeelse teaduskirjanduse väljakujunemisel kuulus esikoht keeleteadusele. Just siin tõusid esile teenekad uurijad eestlaste eneste keskelt, ka esimesed teaduskraadiga keelemehed – M. Veske, J. Hurt, K. A. Hermann.

Teedrajavaks keeleteaduse, folkloristika, etnograafia, arheoloogia, eesti ajaloo alal sai teaduslike seltside – Õpetatud Eesti Selts, Eesti Kirjameeste Selts, Eesti Üliõpilaste Selts - tegevus, hiljem mitmete teadusalade osas 1907. a. rajatud Eesti Kirjanduse Selts oma paljude toimkondadega.

Rahvusteaduste edasisele arengule sai oluliseks tähelepanu ja eelistus, mis neile rahvusülikoolis osutati. Ka teiste teadusalade puhul peeti tähtsaks kontsentreeruda oma maa, kohaliku keskkonna, maavarade, looduse, ühiskonna ja oma rahvuse ning tema enesetunnetuseks vajaliku kultuuripärandi uurimisele.

Eestikeelse teaduse arengus oli määrava tähtsusega emakeelse teadustermiinoloogia loomine ja väljakujundamine. Selle olulise ülesande võttis endale Eesti Kirjanduse Seltsi keeletoimkond. Oma ala spetsialistide kõrval osales pea kõigi

erialakomisjonide töös keeleteadlane J. V. Veski, nii tagati terminoloogiline ühtlus. Teaduskirjanduse loomisel ja väljaandmisel oli suur osa Tartu Ülikooli teadus- asutustel, mille arv 1939. a. lõpuks oli 103. Ülikooli 37-st akadeemilisest seltsist 20 tegeles teadusliku uurimistööga. Tehnikateadusi arendasid Tallinna Tehnikum, Eesti Tehnika Selts ja Insenerikoda.

1930. aastate teisel poolel tekkis ülikooliteaduse kõrvale rohkesti riiklikke teadusasutusi ja uurimisbaase.

Aastaks 1940 oli eesti teadus oma parimate näidetega jõudnud maailmatasemele, teaduslikke publikatsioone avaldati nii emakeeles kui ka võõrkeeltes.

Väliseesti kirjandus: miks ja kellele?

Elle Tarik

O. Lutsu nim. Tartu Linna Keskraamatukogu

Paguluses eestluse säilitamise ja eesti kultuuri edasiarendamise seisukohalt oli väga oluline osa eestikeelsel kirjasõnal.

Juba 1945. aastal hakkasid välismaal ilmuma esimesed eestikeelsed raamatud, ajakirjad, ajalehed. Asutati mitmeid kirjastusi. Kirjanduselu organisaatoreid ja autoreid tiivustas nii missioonitunne kui ka loomissund. Raamatute levitamine korraldati nõnda, et trükised jõuaksid võimalikult kõikidesse eestlaste asupaikadesse. Püüti saata raamatuid ka Eestisse, kuid siin tohtisid nad olla vaid suurte raamatukogude erihoidudes, kuhu juurdepääs oli vähestel.

1988. aastal hakkas tsensuur Eestis lõdvenema ja rahvaraamatukogud hakkasid samuti saada väliseesti raamatuid, nii ka Tartu Linna Keskraamatukogu.

Otsustasime luua väliseesti kirjanduse osakonna ja seadsime algusest peale endale sihiks kokku saada võimalikult täielik väliseesti trükiste kogu. Kõige täielikum valik on Eesti Akadeemilise Raamatukogu väliseesti kirjanduse osakonnal, kus saab kirjandust kasutada kohapeal. Meie kui rahvaraamatukogu laenutame raamatuid ja ajakirju koju.

Aastate jooksul on meie kogu hästi kasvanud – nüüdseks on ligi 18 000 eksemplari raamatuid ning üle 3000 aastakäigu ajakirju ja ajalehti. Ilukirjanduse keskmine eksemplaarsus on proosateostel 10-15, luulekogudel 5-10. Mälestusteraamatuid ja koguteoseid vajaksime juurde. Meie soovinimekirjas on ligi 600 nimetust. Annetajate (üle 100 isiku ja 30 organisatsiooni) hulgas on väga erinevate elualade esindajaid, kes pole põlanud vaeva ja kulu meile vajalike trükiste hankimiseks ja saatmiseks. Ka Eesti suuremad raamatukogud on meile lahkesti oma dublette andnud. Olgu kõik meie head aitajad tänatud!

Nõnda on meie lugejatel võimalik kasutada enamikku väliseesti kirjasõnast (praegu on meie kogus 2500 nimetust eesti ja 600 võõrkeeltes). Aastate jooksul on mitmed tuhanded tartlased ning lugejad teistestki maakondadest külastanud väliseesti kirjanduse osakonda. Rohkesti loetakse ilukirjandust, kuid kõige populaarsem kirjavara on memuaarid. Külastuste keskmine arv aastas on olnud 7500 ja laenutuste arv 25 000. Tegelikult on need arvud muidugi oluliselt suuremad, sest trükise laenab üks inimene, aga loeb seda terve pere.

Eesti raamat on meie rahva üks suuremaid väärtusi ja selle kogumine, säilitamine ning lugejatele kättesaadavaks tegemine on ka Eesti rahvaraamatukogude põhiülesanne. Sellest olemegi oma töös lähtunud.

Sada aastat eestlase raamatukogu

Piret Lotman

Eesti Rahvusraamatukogu

Mis on eestlase raamatukogu? Käesolevas ettekandes eeldatakse, et see on eestlase identiteedi seisukohalt oluliste trükitekstide kogu, raamatukogu, kuhu on kätketud Eesti ühiskonna funktsionaalne mälu. Suhtumine neisse trükitekstidesse, nende kogumisse, säilitamisse ja kirjeldamisse on oluline 20. sajandi Euroopa kultuurriigi vaimse õhustiku indikaator.

Kui raamat ja raamatukogu jõudis Eesti territooriumile koos ristiusustamisega, seega peaaegu kaheksa sajandit tagasi, siis eestlase raamatukogu on vaid veidi vanem kui sada aastat. See tekkis ja arenes 19. sajandi Euroopat vallanud rahvus- ja kultuurriigi ideelises keskkonnas. Eesti raamatukogu tekkis rahvusraamatukoguna. Bernhard Fabian määratleb 19. sajandi rahvusraamatukogu sümbolse tsentrumina, kus maa vaimne pärimus on füüsiliselt esindatud, rahvuse vaimse eksistentsi alusena, rahvusliku ja kultuurilise identiteedi nähtava väljendusena. Erinevalt Euroopa suurriikidest ei kujunenud meie rahvusraamatukogu poliitilise riigivõimu toel ja kaasabil, vaid vastupidi, eelnes poliitilisele enesemääratlusele.

Eesti Vabariigi kultuuripoliitikat iseloomustas kooli- ja avalike raamatukogude võrgu sihipärane väljaarendamine. Rahvusraamatukogu säilitamise seisukohalt oli oluline sundeksemplaride eraldamine suurematele teadusraamatukogudele, sh Eesti Rahva Muuseumi raamatukogule, mis sisuliselt oli Eesti rahvusraamatukogu. Koos omariiklusega tekkinud parlamendiraamatukogust Tallinnas kujuneb 1930ndail pealinna keskne teadusraamatukogu, mis polnud aga ei oma kogude rikkuselt ega välisvahetussidemeilt võrreldav Eesti suurima teadusraamatukogu – Tartu Ülikooli raamatukoguga.

Nõukogude okupatsioonivõimu jõupingutused raamatukogunduses keskendusid eestlase identiteeti toetavate trükiste asendamisele nõukogude diskursuse tekstidega. Bernhard Fabian ilmestab seda väidet näitega Baltimaade tolleaegsetest ametlikest rahvusraamatukogudest, milles domineerisid teise rahvuse trükised. Avalike raamatukogude võrk säilis formaalselt, kuid sisuliselt kaotas ta oma haridusliku funktsiooni ühiskonnas. Kõige huvitavamad ja seni kõige vähem uuritud on aga teadusraamatukogudes toimunud protsessid. Boris Volodin jaotab Nõukogude teadusraamatukogud teaduse ja kvaasiteaduse instrumentideks. Traditsiooniline teadusraamatukogu on järjepidev oma arengus ja võrreldav välismaailma teadusraamatukogudega. Nõukogude Liidus võib kvaasiteaduslikest raamatukogudest rääkida alates 1930ndaist aastaist. Teise maailmasõja järgse Eesti teadusraamatukogudes kohandati juba väljakujunenud printsiipe. Siiski oli nende raamatukogude kvaasiteaduslikkuse aste erinev. Boris Volodini toodud tunnuste järgi vastas teadusraamatukogu määratlusele kõige enam Tartu Ülikooli raamatukogu.

Poole sajandi pikkune lünk järjepidevas arengus on asetanud taasiseseisvunud Eesti raamatukogu keerulisse olukorda – ühtaegu ootab ühiskond talt nii okupatsiooni ajal tekkinud tühikute korvamist (eelkõige teadusraamatukogudes) kui ka muutusi kohanemaks selle kultuuriruumi raamatukogundusega, kuhu me loomupäraselt kuulume.

Raamatuvarade säilitamise võimalikkusest Eestis

Mari Siiner

Eesti Rahvusraamatukogu

Raamatukogu heaolu sõltub tänapäeval rohkem kui kunagi varem äri- ja meediamailma tähelepanust. Mittetootva ettevõtteks ja riigi ülalpidamisel oleva üha kiiremini vaesuva institutsioonina tuleb raamatukogudel oma missiooni nimel otsida uusi tegutsemisvorme, et ellu jääda uuenevas turumajanduslikus ühiskonnas. Üha rohkem tuleb mõelda äri- ja meediamailma keeles: raamatukogu peab olema atraktiivne ja kasulik partner lugejale ning samal ajal ka oma eksisteerimiseks lisavahendeid tootev ettevõtte. Sponsorid ja äriühingute esindajad näeksid raamatukogusid kõige parema meelega kasumit tootvate ettevõttena.

Oma arengusuundade määramisel pööravad raamatukogud üha sagedamini kokku paljude vastuoludega ühiskonna arengus.

1. Traditsioonide ja ajakohase vastuolu.
2. Pika- ja lühiajaliste kaalutluste vastuolu.
3. Vaimse ja materiaalse vastuolu.

Tundub, et raamatukogud näevad oma peamise päästjana lugejat. Lugejate rohkus tundub sageli olevat ainus motivatsioon raamatukogu püsimiseks. Mis on aga see, mis muudab raamatukogu aja ja mälu templiks, kuhu ikka ja jälle tahetakse tulla? On see aja ja mälu säilivuse võimalus ja sellest osasaamise rõõm? Eesti raamatukogude kontekstis on aja ja mälu jätkuva olemasolu mõõdupuuks raamatuvarade säilimine. Rahvuskultuuri säilimisel rahvusteaviku säilimine. Raamatukogude kilomeetritesse ulatuvatele riiulitele on läbi aegade hoolsalt kokku kantud kultuurivarad, mis moodustavadki kultuuritempli südame. Südant tuleb hästi hoida ka halbadel aegadel.

Raamatuvarade säilitamise võimalikkuse võtmeks Eestis on riiklikult koordineeritav säilitamisala koostöö raamatukogude, arhiivide ja muuseumide vahel. Meie kõigi valmisolek koostööks on määratud suutlikkuse ja sooviga neid probleeme ühiselt ohjata. Kuivõrd me ise oleme valmis täna eesti trükisepärandit käsitlema tervikuna, ühtse koguna, sõltumata tema füüsilisest asukohast? Millised on meie raamatuvarade plaatina-, kuld-, hõbe-, pronks- ja vaskkollektsioonid? Kui on määratletud prioriteedid, saame rääkida ka säilitamise tulemuslikkusest ja säilitamise riskiteguritest Eestis.

Raamatuhoiu mured ja rõõmud

Kersti Jalas

Tartu Ülikooli Raamatukogu

Raamatuvara säilitamine on iga raamatukogu olemuslik tegevus, kui ta tahab kajastada minevikku, hinnata olevikku ja teha mõistlikke otsuseid tulevikuks. Kultuuripärandiga – meie mõistes raamatuvaraga – on seotud rida väga spetsiifilisi tegevusi, nagu säilitamine (kogumine, täiendamine, dokumenteerimine, konserveerimine, restaureerimine, köitmine), teaduslik läbi- töötamine, kasutaja jaoks kataloogide abil kättesaadavaks tegemine, kommunikatsioon (näitused, uurimis - ja õppetöö jne). Raamatukogu on osa ühiskondlikust infosüsteemist ja seetõttu on vaja hoida ja kaitsta tema vara.

Igas raamatukogus on säilitusprobleemidel oma eripära, nii ka Tartu Ülikooli Raamatukogus. Selle määravad:

- väga suur kogu 3,77 miljonit teavikut
- teavikute mitmekesisus – käsikirjad, raamatud, ajalehed, ajakirjad, geograafilised kaardid, fotod, graafika, maal, portree, skulptuur, heliplaadid, noodid, CD-d, elektroonilised teavikud
- materjalide mitmekesisus ja vanus jm

Raamatuhoiu ülesanded :

1. Tagada teavikute võimalikult pikaajaline säilimine.
2. Tagada teavikute kasutatavus ja eksponeerimine.

Selleks on vaja:

- Stabiilseid hoiutingimusi, säilikute kontrollimist ja hooldust
- Keskkonnatingimuste kontrolli
- Köitmist, konserveerimist, restaureerimist
- Tagatis- ja kasutuskoopte valmistamist (sh mikrofilmimist)
- Personali-ja lugejakoolitust säilitusküsimustes

Raamatuhoiu mured 2000. aastal:

- Trükitud kultuuripärandi säilitamine ei ole Eestis ikka veel riiklikult sihtfinantseeritud.
- 3.juulist 6.augustini oli raamatukogu säästurežiimil. Hoidlate sisekliima halvenes.
- Tööjõupuudusel seisavad paljud puhastamata ja läbitöötamata kogud.
- Teravalt annab tunda köiterestauraatorite vähesus.
- Raamatukoguhuone vananeb, ilmnevad paljud ehitusvead, hädasti on vaja kapitaalremonti, uut mööblit (nt kappe geograafiliste kaartide hoidmiseks) jm. Vaja on välja vahetada vana vee- ja elektrisüsteem, korda teha ventilatsioon.

2000. aasta õnnestumised:

- Koostöös Eesti Rahvusraamatukogu, Eesti Akadeemilise Raamatukogu ning Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukoguga osales ülikooli raamatukogu 1998 – 2000 ühisprojektis *Thule - Kultuuriväärtuste seisund Eesti suuremates raamatukogudes*.

- Edukalt likvideeriti 1999.a. detsembris toimunud uputuse tagajärjed.
- Maja ümbritsev niiskustõkend aitas ära hoida hallituse tekke ja leviku hoidlatesse.
- Rahalise abi saamiseks oleme pöördunud neljal korral kohalike fondide poole, neist üks taotlus sai positiivse vastuse (kuigi nõutud summast palju kordi väiksem). See eelarveväline raha kulus säilitustarvikute ostmiseks.
- Loodi neli fondihooldaja ametikohta alates 2001. a. jaanuarist.

Mitu eksemplari ühte raamatut on vaja?

Peeter Olesk

Eesti Vabariigi Riigikogu

Oma senistes esinemistes olen ma käsitlenud rahvustrükise eksemplaarsust e. seda, miks peab Eesti rahvustrükis leiduma vähemasti neljas suuremas Eesti raamatukogus. Ent vaadelgem trükise või laiemalt teaviku eksemplaarsust ka teiste nurkade alt.

Raamatuteadus, raamatukogundus, raamatuasjandus üldse võiksid senisest märksa metoodilisemalt taotleda lähtumist vahetust kogemusest. Kahtlemata saab iga osa raamatu ja ühiskonna suhetest käsitleda statistilisena, kuid see ei pea tähendama, nagu oleks statistiline lähenemisviis enim õige või ainuvõimalik. Niisama hästi saab inimese ja teaviku vahekordi käsitleda alati ka situatsioonilistena ning mind on juba pikemat aega pannud muretsema, miks on Eesti raamatuasjanduses just neid konkreetseid situatsioone nii aruharva uuritud.

Defineerigem eksemplaarsust kui teaviku kogu tiraaži tema füüsilisel kujul. (nt kõik eksemplarid ühest väljaandest pakitud kujul autokastis teel trükikojast kirjastusse) või osa sellest (nt üksainuke üleüldse säilinud eksemplar – nt “Agenda Parva” (1622) või “Mälestusi Carl Robert Jakobsonist. Mälestusi ja eluloolisi materjale”. Koost N. Andresen, Tallinn, 1957).

Sellest seisukohast pole oluline, kus eksemplar asub, oluline on see, kas vähemalt üks eksemplar on rikkumata kujul säilinud või mitte (nt faksiimile tegemiseks). Eksemplaride asukoht (ja eksemplaride arv selles) muutub oluliseks siis, kui me taotleme teaviku kättesaadavuse võimalikult suuremat kiirust või siis, kui tahetakse rahuldada võimalikult paljude lugejate kärsitut kasutamishuvi vms.

Ajaloolises (või ka puhtteoreetilises) situatsioonis võib selliselt defineeritud eksemplaarsus omandada üllatavaid aspekte. Aastal 2000 õnnestus mul ühest antikvariaadist osta Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogule tagasi kaks eksemplari “Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatut”, mis mõlemad on kõrvaldatud arhiiveksemplaride hulgast tõenäoliselt 1941 – enne seda, kui Richard Antik vabastati Arhiivraamatukogu juhataja kohalt süüdistusel, et ta ärastas Arhiivraamatukogu trükiseid. Käesoleval juhul ei ole probleemiks see, kuidas selliseid trükiseid edasi müüakse. Sootuks probleemsem on Richard Antiku loogika kõrvaldada

arhiiveksemplar trükisest, mis iseenesest ei olnud rariteetne ja mille leidumus on ikkagi küllalt suur ja millest rangelt võttes ongi rariteetne just arhiiveksemplar ise. Et asi oleks selge – Arhiivraamatukogust on kõrvaldatud mitte 2. või 3. dublikaat või avariilieksemplar, vaid just 1. arhiiveksemplar, trükiteos, mis oleks pidanud säilima puutumatuna. Miks Richard Antik seda tegi, seda maksab olukorras, kus kahjuks ei ole saladus, et arhiiveksemplare kasutatakse laenuksemplaridena alatasa, väga tõsiselt järele mõelda.

Kuid eksemplaarsus toimib alati koos bibliograafiaga. Tartu Ülikooli Raamatukogus on Mare Onga koostanud “Professor Paul Ariste bibliograafia 1921-2000” (Tartu, 2000). Ootamatult puudub selles Paul Ariste kohta avaldatust mitu käsiraamatut ja teost, mis kõik on ülikooli raamatukogus saadaval. Eeskätt pean silmas dr. Arvo Laaneste ülevaadet “Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse” (Tallinn, 1975), (samal ajal on Mare Onga kirjeldanud (nr. 747) Paul Ariste arvustust sellele käsiraamatule! Raamatu saksakeelne väljaanne (Hamburg, 1982) on Eestis küll haruldane, kuid siiski laenutatav ja järelikult ka kirjeldatav *de visu*), koguteost

“Основы финно-угорского языкознания. (Вопросы происхождения и развития финно-угорских языков)”

(Moskva, 1974) ja prof. Ilmar Talve autobiograafia 1. osa “Kevad Eestis” (Tartu, 1997) ja 3. osa “Kolmas kodumaa” (Tartu, 1999). Ma ei usu, et tegu oleks apsuga ja ma ei pea arvama, nagu tuleks selliste trükiste eksemplaarsust ülikooli raamatukogus veelgi tõsta. Usutavam on, et interdistsiplinaarne trükis ähvardab jääda kõrvale distsiplinaarselt mõtlema harjunud bibliograafi vaateväljast. Ei ole sind bibliograafias, ei ole sind ka olemas – kuigi oled!

Sundeksemplari seaduse täiendamisel tuleb rahvustrukise eksemplaarsus defineerida selgemini kui seni, kuid INNOPACi areng sunnib meid ka Eestis vajalike teiste rahvuste trükiste ning teavikute eksemplaarsuses kokku leppima ja mitte üksnes teadusajakirjade, vaid ka üldisemate teatmeteoste hankimisel. Subdistsiplinaarselt käituvad lugejad ei lepi generalia terviklikkuses ja järjepidevuses kunagi kokku, see kokkulepe tuleb kehtestada jõuga.